

Růžena Hamanová

Václav Černý a „ortenovská“ generace

Několik poznámek
ke genezi vztahu Václava Černého
a skupiny Kamila Bednáře

Ve *Druhém sešitu o existencialismu* a zejména v nedokončené přednášce *Česká poezie 1927–1938*¹ uvádí prof. Václav Černý do situace v literatuře nejen připomenutím proměn politických a sociálních podmínek, ale i konstatováním, že zároveň s nimi se proměnila i podstata české poezie. Tato léta jsou pro něho léty konce „ismů“, léty, v nichž se začaly prosazovat jednotlivé básnické individuality či „volná seskupení příbuzného *duchovního a mravního typu*“ vyjadřující svou tvorbou zásadní proměnu životního pocitu. Jestliže Václav Černý charakterizuje poezii dvacátých let jako „jednotný, třeba obsahově členitý jev životně-sociální dekomprese, jejíž ráz byl extrovertní, svorně při všech směrových rozdílech očekávajících *zrajštění vezdejšího života od vnějšího všeléku lepší společenské organizace*“, pak charakter poezie třicátých let se mu proměňuje v „asketicko-introvertní zaměření zásadně *na hodnoty duchovní*“.² „Básník odchodem do osobního nitra a na tomto novém *bojišti* (zdůraznila R. H.) chce se domoci jistot, mravních a brzo i metafyzických, jež mu fyzický vývoj světa ve společnosti neposkytl. Básníci vystupují opět každý za sebe jako osobitá individua a nositelé dramat jedinečných, než v houfu toho či onoho směru a jako exponenti osudů

1 V. Černý: *Česká poezie 1927–1938*, fragment rukopisu, LA PNP, fond V. Černý.

2 Tamtéž.

hromadných.“³ Takovými básníky byli pro něho především Josef Hora, jehož *Strunami ve větru* (1927) toto „zvnitřnělé“ období české poezie začíná, František Halas, Vladimír Holan, Josef Palivec, Richard Weiner, Jaroslav Seifert i Jan Zahradníček.

Do tohoto hluboce proměněného literárního klimatu doby vstupují, bez životní euforie uměleckého mládí dvacátých let, mladí básníci (Jiří Valja, Hanuš Bonn, Zdeněk Kriebel, Ivan Jelínek, Lumír Čivrný a zejména přátelské seskupení kolem Kamila Bednáře) se zatím ne zcela jasným pocitem generační odlišnosti.

K. Bednář se tuto odlišnost pokusil vyslovit už v roce 1936 v časopise mladých básníků *Tvář*. V úvodním svolání k veřejnosti,⁴ v „manifestu“ *Mládí a svět*⁵ a ostatně i ve skeči *Voskové loutky*,⁶ se snažil pojmenovat životní pocit mladých a charakterizovat jejich postavení ve společnosti, vyjádřit jejich odpor k existující sociální skutečnosti a naznačit směr jejich budoucího tvůrčího směřování. Současná kultura nemá pro něho v sobě plamen pravdy nadosobního cíle, mládí nemá vnitřní ideál, ani životní styl. Volá po vytěžení nových možností v „nejrůznějších oblastech životních objevů a k vytvoření nové problematiky“. V téže revui se zamýšlí Karel Brušák, v článku *Uprostřed noci, spíše na východ*,⁷ nad stavem poezie a nad mladými básníky. Odmítá „jen uměleckou zkušenost“ a volá po „lidské zkušenosti, která tvoří závažnost díla“. Požaduje, aby poezie vyjadřovala život, aby nebyla jen jeho obrazem. V člověku, v životě spatřuje základní téma.

K otázce postavení mladých v současné literatuře a cílů jejich tvorby se K. Bednář průběžně vracel v řadě článků a anket – jak v cyklostylovaném časopise *Noc* (šest čísel z října 1938 – dubna 1939), tak na stránkách prvních ročníků *Kritického měsíčníku*⁸ (dále *KM*) a konečně pak i v *Slovu k mladým* (1940) a v následné diskusi o generaci – opět především na stránkách *KM*.

3 V. Černý: *První a druhý sešit o existencialismu*, Praha 1992, s. 90.

4 Veřejnosti. *Tvář* 1. 1936, č. 1, s. 1.

5 Prokop Kouba (= K. Bednář): *Mládí a svět*, *Tvář* 1. 1936, č. 2, s. 44–45.

6 Prokop Kouba: *Voskové loutky*, *Tvář* 1. 1936, č. 1, s. 20–23.

7 Tamtéž, s. 27–30.

8 K. Bednář: Projev k situaci nejmladší české poezie, *KM* 1. 1938, č. 3, s. 120–121; Poznámka o „dnešku, skutečnosti, češství“ v poezii 1.2.3, *KM* 2. 1939, č. 5, s. 268–270.

Zajímavý je z tohoto hlediska i jeho článek *Problémy nejmladší české poezie – Pokus o charakteristiku*,⁹ v němž označuje mladé za generaci „světového stínu“, která nevěří, anebo „věří-li, pak věří zoufale a jedinému: člověku“. Je to generace odmítající, protože zklamaná existujícími ideologiemi – většina prošla obdobím náklonnosti k socialismu ba dokonce k marxismu. Důsledkem tohoto zklamání je její dlouhé dozrávání, ale i opravdovější tvorba. Jejím úkolem bude „vybudovat kladný a jasný duchový systém ze všeobecného rozkladu“. Proto odmítá absolutní umění ve jménu lidského umění a její jedinou pevnou hodnotou, v níž věří, je člověk. Mladá poezie chce prožívat – ne popisovat.

Ke „kladnému a jasnému duchovému systému“ míří Bednářův program „nahého člověka“ – program objevování holé lidské podstaty bez vazeb ke společnosti, vyjádřené v subjektivním, osobním prožitku. Z tohoto poznání obecně lidského by se pak měl konstituovat člověk nový, který by byl předpokladem pro nového společenského člověka budoucnosti. Básnickovy výpravy do hlubin lidského nitra tedy měly shromáždit „materiál“ k tvorbě „nového“ člověka. Člověka s vírou – tedy vlastně člověka náboženského, „jemuž lze vzít představu Boha, ale jen s podmínkou, že mu bude nahrazena představou stejně všeobáhlou, stejně duchovou a stejně dávající smysl člověkově existenci“.¹⁰

Záchytný bod Bednář a jeho přátelé (Jiří Orten, Zdeněk Urbánek, František Schulmann, tj. Jiří Weigner, tj. Jiří Daniel, Josef Lederer, tj. Jiří Klan, Bohuslav Brezovský, Ivan Blatný, Klement Bochořák, Jan Pilař a další) spatřovali především v poezii. Tu dokonce Bednář označil v *Slově k mladým* za světový názor přijímaný jako „dočasnou náhradu potřeby ideologie, víry“.¹¹ Jejich tvůrčí směřování mělo tedy existenciální rozměr, znásobený o pocit úzkosti z národní situace vzniklé po Mnichovu 1938, nemělo však v sobě – u převážné většiny básníků skupiny – moment cílené vůle k činu, ani vzdorné pokory k přijetí svého lidského údělu. Chtělo prozkoumat a objevit lidskou podstatu, čekalo však na zjevení nové víry, o níž by nového člověka mohlo opřít.

⁹ *Noc*, 1938, č. 2, s. 7–11.

¹⁰ K. Bednář: *Slovo k mladým*, Praha 1940, s. 25.

¹¹ Tamtéž.

Mladými proklamované „zduchovnělé intenzivní prožívání světa, života i věčnosti zachycené v přehavosti okamžiků“ právě vyzdvihl kritik Václav Černý v recenzi Bednářovy prvotiny *Kámen v dlažbě*,¹² která vyšla v roce 1937 jako třetí svazek edice *První knížky* v nakladatelství Petr, již redigoval Fr. Halas. Kamil Bednář, povzbuzen kladnou recenzí, se obrátil v den publikování recenze dopisem na Václava Černého¹³ a po poděkování za jeho kritiku ho vyzval k zájmu o mladé: „Nevím, do jaké míry to lze zevšeobecnit, ale instinkt mi napovídá, že nejen v mém nejbližším okolí, ale i jinde přeskupují se mladí lidé do nových duchovních pozic. Jsou to komunisté, kteří zklamaní především praxí světového komunismu, a na prvním místě zase jeho praxí kulturní, počínají nenávidět schematičnost komunismu, jsou přiváděni ke konkrétní demokracii, aniž by jí co promíjeli, a stále silněji a silněji nenávidí mor liknavého, jalového a duchovně chudičského levičáctví, v němž je z bývalé průbojnosti marxismu již jenom odvar odvaru. A v poezii odpor k zpolitizovanému realismu a tlachavosti českého surrealismu. Za těchto okolností marně se rozhlíží po člověku, jenž by jim stanul v čele. Aniž bych Vám lichotil, zdá se mi, že jste to Vy, aspoň pro svou víru v poezii, kterou nebudou dělat všichni, a která též nepřestane být poezií. Pro svou poctivost a dravost, třebaže, myslím, někdy též ukřivdí. A tu bych Vám chtěl říci, přes směšnost toho, že jsem proti Vám mlád a bezvýznamný, že nejste sám a že mnoho mladých lidí od Vás čeká blesek, který by uvolnil napětí současné atmosféry: atmosféry zabedněných oken a duchovní malosti.“

K takto formulované výzvě nemohl Václav Černý zůstat netečný, ani jako člověk, ani jako kritik a pedagog. Mládí pro něho představovalo vždy příslib, na který je nutné vsadit, kterému je povinen pomoci, předat své získané zkušenosti, své poznání, který je třeba sledovat, podporovat a – je-li třeba i usměrňovat jeho duchovní a umělecký růst. Zvláště pak v době, která už hrozila přerůst v dobu světových katastrof a konkrétně po Mnichovu, v katastrofu národní.

12 V. Černý: *Z lyrických knížek* (V. Nezval: *Most*, K. Bednář: *Kámen v dlažbě*), *Lidové noviny* 7. 6. 1937, č. 38, příloha *Literární Pondělí* 3, s. 6.

13 K. Bednář V. Černému, 7. 6. 1937, LA PNP, fond V. Černý.

Právě v tomto časovém období V. Černý dotvářel svoji koncepci personalismu, svoje pojetí člověka tvůrce, který smysluplně, nepřetržitě a vnitřně svobodně dotváří sebe v jedinou, a tedy jedinečnou osobnost a dosahuje tak svou sebetvorbou platnosti nadosobní „a obecné v osobním“. Toto pojetí osobnosti chápané ve své podstatě jako osobnost hrdinská, protože stále, na svůj úkor zápasící a přemáhající dané (determinující), předpokládalo vůli a odvahu k obrozující samotě, vnitřní svobodu, pro niž, je-li třeba – je nutné obětovat štěstí a charakter – cílevědomě budovaný za cenu stálého rizika „sebevsázky“. Připomeňme jen jeho studie a eseje právě z let 1938–1942, které publikoval na stránkách svého *KM*, a které mladí kolem Bednáře znali.¹⁴ Přijal proto Bednářovu výzvu a otevřel *KM* příspěvkům nejen jeho přátel, ale i dalším mladým autorům, pozorně recenzoval jejich první knížky, zúčastnil se i diskuse vedené o Slovu k mladým.¹⁵

Už v úvodním eseji prvního ročníku *KM*, nazvaném *Krátká zpověď starých básníků o svobodě*¹⁶ byla skryta jeho výzva k mladým – hledání myšlenky svobodného života a nové humanity. Tu opakoval i ve své stati *Na rozcestí* – „východisko z tragické situace národní jest v budování nového humanismu, v životné kultuře, jejímž jevištěm je živý, konkrétní člověk“.¹⁷ Poezie podle něho „není cílem a smyslem života, ale přece jen jeho funkcí: nástrojem jeho pravdivosti, síly a proměny“. To, že na mladé plně vsadil je jasné i z jeho účasti na recitačním večeru Poezie září 1938, který 17. 12. 1938 uspořádal Kolektiv mladých, na němž pronesl úvodní slovo.¹⁸ V tomto projevu vřadil verše mladých (K. Bednáře, J. Ortena, H. Bonna) po bok poezie básníků, jakými byli F. Halas, J. Hora, V. Holan a další, a adresoval jim svá slova víry v ně a v jejich opravdovost: „Bojím se vašeho odchodu z nouze do idyly a elegie /.../ buďte tak opravdoví, aby se váš hlas stal do té míry potřebným tónem v harmonii národní tvorby, že by se žádný domněle patentovaný, ve skutečnosti samozvaný strážce jejího ducha neodvážil vzít na sebe odpovědnost za vaše umlčení a její ochuzení!“

14 V. Černý: Myšlenka hrdinské osobnosti u F. X. Šaldy a otázka jeho duchovní podstaty, *KM* 1, 1938, č. 4, s. 145–156.

15 V. Černý: Slovo o Slovu k mladým, *KM* 3, 1940, č. 5–6, s. 193–198.

16 *KM* 1, 1938, č. 1, s. 1–9.

17 V. Černý: Na rozcestí. *KM* 1, 1938, č. 8, s. 354–358.

18 V. Černý: Ještě o básnících ve dnech krize, a ještě k básníkům, *KM* 2, 1939, č. 1, s. 1–5.

V letech 1938–1942 recenzoval Černý, zejména v *KM*, knížky Bednáře, Ortena, Urbánka, Blatného, Pilaře, Bochořáka, Kriebla, nových prozaiků (M. Hanuše, M. Fábery, M. Součkové a J. Drdy), uváděl pravidelně verše mladých spolu s básněmi významných českých básníků starší generace. Koncem roku 1939 připravil spolu s K. Bednářem a J. Ortenem výběr z poezie mladých pro *Jarní almanach básnický na rok 1940*¹⁹ a uvedl ho vstupním slovem. Že jeho zaujetí pro myšlenkové i tvůrčí formování mladé básnické družiny bylo opravdové a hluboké svědčí i jeho esej *Kritik a generace*,²⁰ v němž se pokusil definovat nejen pojem generace (ten pak přejímají jak K. Bednář ve *Slovu k mladým*, tak Z. Urbánek ve své úvaze *Člověk v mladé poezii*²¹ ale i pojem generačního tvůrce a kritika: „/.../ troufám si říci, že kritik – a každý tvůrce – si může svou generaci volit. Věřím ve svobodu duchovního určení, jež si dáváme, jsem přesvědčen, že generační příslušnost není žádný absolutistický zákon přírody /.../ nesdílím názor o biologické predestinaci lidské bytosti a fatalismus křesťanských listů a dat narození. Definoval jsem už výše generaci jako společenství lidí v téže době žijících, ne v touze chvilí narozených. Generační příslušnost není pro mne celá a vždy dána: generační příslušnost také vzniká, jsouc z ducha touže měrou jako z těla“.²²

Ve svém *Slově k Slovu k mladým* pak už Václav Černý z pozice kritika generace vysvětlil a zpřesnil Bednářův vágně pojatý program – ovšem z pozice *své koncepce personalismu* (zdůraznila R. H.): „1. Mladí usilují vyjádřit to, co je v člověku původně a podstatně dáno, co je nejhlubším obsahem lidství – chtějí si vybudovat vlastní, původní pojetí člověka a člověctví /.../. 2. Uplatňují ve své koncepci zřetel celkový, celostní, už žádný zlomek lidské bytosti. Touto cestou je zřejmě potvrzováno stanovisko osobnostní a míří se k humanistickému personalismu. A díky za to, že zde – prostřednictvím zřetele vnitřního a celkového – obnovován požadavek, aby celá osobnost byla v tvůrčím aktu přítomna /.../. Cesta k univerzu, národu, lidstvu, vede přes osobní nitro, a v sobě samém mám nejvíc naděje, že se setkám nejen se mnou, ale i se všemi ostatními

19 Praha 1940, předmluva V. Černý: Čtrnáct básníků, z našich nejmladších, s. 9–13.

20 *KM* 3, 1940, č. 1, s. 17–25.

21 Svazky úvah a studií č. 44, Praha 1940.

22 Tamtéž, s. 24.

– jdu-li dostatečně hluboko. Až tam, kde z podstaty samy ducha vysvitne, po imperativu svobody i imperativ lidské vzájemnosti!“²³

Takto vysvětlovaný program mladých však ve své podstatě značně přesáhl původní cíl mladých básníků. Do značné míry to dosvědčily i Černého kritiky děl jak Bednářových, Blatného či mladých prozaiků, v nichž je sice zcela patrná snaha autory povzbudit, najít v jejich tvorbě směřování k danému cíli – tj. odpovědi na otázku „co je člověk“. Černý se v nich zároveň neubráníl povzdechu při odpovědi na otázku, co má nová próza společného s novou poezií: „je jako ona – ba mnohem víc než ona – v mnohém ohledu nenová (křížení vlivů, ohlasy, nápodoby, reminiscence)“.²⁴

Naděje Václava Černého, vložené od počátku především do poezie Kamila Bednáře, která se zdála naplňovat jak vážný program mladých, tak Černým v podstatě personalisticky doslovený výklad koncepce „nahého člověka“, postupem času zklamala. Zdá se, že Bednář, někteří jeho druhové a jejich kritik (a ve velké míře i obhájce) se sice v řadě momentů koncepce shodli, ale v tom základním – v pojetí *obecnosti* v koncepci člověka si neporozuměli. Bednářovci chtěli objevit, *zmapovat obecnou lidskou podstatu, která by vedla k budoucí jedinečnosti nového člověka*. Sázeli na impresi, na často tak metaforicky přebujelý, že zcela nejasný popis lidské podstaty, vytěžený z vlastních prožitků. Skládali jakousi obecně lidskou, existenciální mozaiku, do níž se však trvale lidsky neangažovali. Stali se **pozorovateli**. (Tak ostatně V.Černý jejich tvorbu hodnotil v *Druhém sešitu o existencialismu*).²⁵

Černý naopak předpokládal postup opačný – dojít k *obecnému, nadobornímu – skrze svobodně a vědomě zvolené sebezpřijetí*, neustálé sebe-dotváření, skrze boj s existenciální úzkostí a strachem ze smrti.

Jen dva z básníků Bednářovy skupiny zvolili instinktivně jeho životní i tvůrčí program. Hanuš Bonn – svým přijetím samoty, prožitkem existenciální úzkosti, kterou překonal svou službou „trpícím zástupům“. „Celé své já druhým nakonec dal, když si je byl v osamělé touze po smyslu vytvořil pro sebe na jediné mezi všemi.“²⁶ A Jiří Orten, jehož

23 V. Černý: Slovo o slovu k mladým, KM 3, 1940, s. 195–196, 198.

24 V. Černý: Pohled na nejmladší náš román, KM 4, 1941, č. 1, s. 5–14.

25 V. Černý: První a druhý sešit o existencialismu, s. 98.

26 V. Černý: Za Hanušem Bonnem, předmluva in *Dílo Hanuše Bonna*, Praha 1947, s. 14.

tvorbu Václav Černý nepřetržitě sledoval, vykládal a jehož čistotě a statečnosti se obdivoval. Nejen pro něho se Orten stal nejvýraznější a umělecky nejpřesvědčivější osobností Bednářovy družiny. Je vlastně paradoxem, že celou skupinu pak všichni spíše označují za básníky „ortenovské“ než „bednářovské“ generace.

Od něžného vztahu k věcem, přes bolest a zoufalství lásky, muka existenciální úzkosti (znásobené po Mnichově a okupaci zcela konkrétním ohrožením v důsledku rasových zákonů), touhy po jistotě života v matčině těle před narozením do života k smrti, se vzdornou pokorou – došel J. Orten až k poznání „radosti“ z nevzdání se, k víře v naplnění smyslu své existence. V tom smyslu pak byl schopen odpovědět roku 1941, těsně před svou smrtí, v *Kritickém měsíčníku* svému generačnímu druhovi a příteli Z. Urbánkovi na jeho otázku zda „umění trpět není opravdovým lidským údělem“ a odpověď si rozšířil i o úvahu o pasivnosti generace takto: „Tvořící člověk, nechce-li zahynout, musí se postavit údělům a nutnostem. Musí se postavit všemu, co jej láká a přitahuje: utrpení, radosti, bolesti, lásce, víře, věčnosti, smrti. Teprve z tohoto boje se může zrodit něco skutečně plodného, něco, co nemůže již být opuštěno ani zrazeno, protože prošlo ohněm: ohněm duše, těla i slova.“²⁷ Tímto poznáním (a vlastně novým životním kredém) Černého koncepci personalismu, „cesty od osoby k osobnosti“ konkrétně naplnil.

Václav Černý ve svých *Pamětech* o ortenovské generaci napsal: „/.../ spolupráce s básníky naší nejmladší generace stala se pro mne, proč to nepřiznat, velmi brzo jedním z nejradostnějších zážitků mého kritického působení.“²⁸ Lze dodat, že tato spolupráce přinesla řadu inspirativních podnětů i jejímu kritikovi. Troufám si tvrdit, že domýšlení Bednářova programu „nahého člověka“ i konkrétní výklad – zejména Ortenova díla – dovedly Václava Černého k zásadním a v podstatě konečným formulacím jeho personalistické koncepce osobnosti, již se pak až do konce svého života nezpřonevěřil.

27 J. J.: Poznámka o jedné myšlence, *KM* 4, 1941, s.95.

28 V. Černý: *Paměti* 2, Brno 1992, s.201.